

आजच्या संदर्भात मराठीचे उपयोजन व महत्त्व

डॉ. निशा नायगांवकर(जोशी)

कला विज्ञान महाविद्यालय, कु-हा,
ता. तिवसा, जि. अमरावती.

विसाव्या शतकातील समाजाकडे दृष्टी टाकल्यास चित्र असे दिसते की, ज्ञानाच्या शाखा आणि कक्षा रुंदावत त्याचे महाकाय वटवृक्षात रुपांतर झालेले दिसते. पण असे चित्र असले तरी भाषाविषयक जागृती-धोरणाकडे लक्ष देणे आवश्यकच नव्हे तर गरजेचे आहे. कारण मानवी व्यवहारातील भाषा हा महत्वाचा असा घटक आहे. ज्ञानाच्या माहितीच्या कक्षा विस्तारित होत असताना अभिव्यक्तीचे माध्यम जी भाषा तिचा विकास व ती समृद्ध व्हायलाच हवी विज्ञान व तंत्रज्ञान हयांच्या प्रगतीमुळे माणसाच्या अभिव्यक्तीच्या प्रक्रियेत आजपर्यंत कोणताच नवीन घटक उपस्थित झाला नाही. भारतातील ज्या प्रमुख भाषा आज प्रचारात आहेत. त्यात मराठीचा समावेश होतो. मराठी भाषकांची संख्या नऊ ते दहा कोटीच्या घरामध्ये आहे. तेव्हा मराठीच्या गतीचा विचार करायचा झाल्यास ही भाषा ज्या प्रदेशात म्हणजेच महाराष्ट्रात बोलली जाते, तो प्रदेश क्षेत्रविस्ताराच्या दृष्टीने भारतातील तिसऱ्या क्रमांकाचे राज्य आहे. महाराष्ट्राखेरीज मध्यप्रदेश, कर्नाटक, आंध्रप्रदेश, गुजरात, गोवा या राज्यांमध्येही मराठी भाषिक मोठ्या प्रमाणावर आहेत, सर्व मराठी भाषकांचे एकच राज्य 1960 साली अस्तित्वात आले, मराठी ही महाराष्ट्राची राजभाषा मान्य झाली. मुंबई-नागपूर सारखी शहरे वगळता लोकव्यवहाराची तीच मुख्य भाषा आहे. भाषाशिक्षणाचे दोन प्रकार पाडता येतील. एक म्हणजे प्राथमिक भाषाशिक्षण जे प्रत्येक समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला जन्मापासूनच मौखिक स्वरूपात कुटुंबापासून प्राप्त होते. दुसऱ्या प्रकारचे भाषाशिक्षण म्हणजे आधुनिक शिक्षणसंस्थेतून दिले जाणारे औपचारिक परंतु शास्त्रशुद्ध शिक्षण होय. म्हणून आजच्या संदर्भात आपली मातृभाषा असणारी भाषा तिचे उपयोजन व महत्त्व याचा विचार खालील मुद्यांच्या आधारे करावा लागेल.

शैक्षणिक:- शैक्षणिक स्तरावरील मराठीचे उपयोजन व महत्त्व या दृष्टीने विचार करावयाचा झाल्यास तो प्राथमिक स्तरावरील आणि महाविद्यालयीन स्तरावरील असा करावा लागेल. प्राथमिक स्तरावर जे भाषा शिक्षण दिले जाते. ते प्रामुख्याने शाळा घर दोन्हीही ठिकाणी सारख्याच प्रमाणात दिले जाते. महाराष्ट्रात इयत्ता पहिलीपासून इंग्रजीचे धोरण सन 2000 पासून राबवल्याचे दिसते. दिवसेंदिवस इंग्रजी विषयाचे महत्त्व या सर्वातून काढल्याचे जाणवते. वास्तविक पाहता मातृभाषेत पाया पक्का झाला असल्यास मग कोणत्याही भाषेतून शिक्षण असले तरी ते सोडचे होते. कारण भाषाविषय हा खरे तर विद्यार्थ्यांना भाषिक कौशल्यांची शिदोरी देणारे, आयुष्यभराची बेगमी करून देणारे व्हावेत. अशा तऱ्हेने शिकविले जाणे आवश्यक आहे. श्रवण, भाषण, संभाषण, वाचन आणि लेखन या कौशल्याची मुलभूत तयारी गांभीर्याने अध्ययन अध्यापनातून घेतली, तर विद्यार्थी भाषिक

प्रगल्भता गाढू शकेल. भाषेची दैनंदिन जीवनाशी असणारी संलग्नता विचारात घेतल्यास जीवन आणि अभ्यास हयांच्यामधील दरी कमी होण्यास मदत होईल. भाषा ही केवळ भाषा म्हणून शिकायची नसून त्याद्वारे साध्य करावयाच्या गोष्टीना योग्य ते स्थान भाषा अध्ययनात देणे महत्त्वाचे आहे. प्रसिद्धी माध्यमांच्या भाषावापराचा विद्यार्थ्यांच्या शब्द आणि रचनासमृद्धीवर विपरीत परिणाम होतो आहे.

विद्यार्थी:- आज माध्यमिक शिक्षण घेतलेल्या 50 टक्केपेक्षा अधिक विद्यार्थ्यांना संपूर्ण मराठी वाक्य नीट लिहिता येत नाही. त्यांना मराठीच्या लेखनसंकेताची म्हणजेच शुद्धलेखनाची गंधवार्ताही नसते. त्यांना अर्थपूर्ण शब्दयोजना तर जमतच नाही. पण आपण केलेली शब्दयोजना चुकीची आहे, निरर्थक आहे हेही कळत नाही. आपले म्हणणे सुसंबद्ध रितीने भाषेत मांडता येत नाही. लेखी मजकुराचे व्यवस्थित -ज्यामुळे आशयाचे आकलन होईल अशा प्रकारचे वाचनही होत नाही. 1-ऐकणे 2-बोलणे 3-वाचणे 4-लिहिणे ही चार भाषाकौशल्ये आजच्या शालांत परीक्षा उत्तीर्ण विद्यार्थ्यांने आत्मसात केलेली नसतात. यांच्या कारणाचा शोध घेण्यासाठी आपल्या सभोवतालच्या परिस्थितीचा थोडासा आढावा घेतल्यास सहज लक्षात येते की असे का झाले. विद्यार्थ्यांने परीक्षेत ठीकठाक उत्तीर्ण होणे म्हणजे गंगेत घोडे न्हाणे. मग त्याला काही ज्ञान असो वा नसो. विद्यार्थी काय शिकला हयापेक्षा तो परीक्षेत उत्तीर्ण झाला का? व झाला तर किती गुणांनी उत्तीर्ण झाला हयालाच महत्त्व आलेले आहे. यासाठी परीक्षा -पद्धतीत अपप्रकार सुरु होतात. त्यातलाच एक अंशतःचुकीचा प्रकार म्हणजे पाठांतर हा होय. वस्तुनिष्ठ प्रश्नांच्या संदर्भात हा प्रकार उपकारक ठरेल. परंतु काही एक न उमगता पाठांतर करणे म्हणजे त्या विषयात जराही गती नसणे. पण भाषा, गणित यासारख्या समजशक्तीचे विकसन करणाऱ्या विषयात पाठांतर हे अडसर ठरत आहे.

Mother tongue is the language of heart.

या कोलरीजच्या विधानाचा विचार केल्यास आज भारतातील सर्व नागरीकांनी लोकशाहीचा अवलंब करुन भाषावार प्रांतरचना स्वीकारलेली आहे. त्यामुळे लहान मुल ज्या प्रांतात म्हणजेच ज्या राज्यात लहानाचे मोठे होणार आहे, तीच त्याची मातृभाषा म्हणायला हवी. मातृभाषेची अशी व्यापक किंवा विस्तारित व्याखा जर आपण स्विकारली नाही तर आपण नागरीकांनी लोकशाही पद्धतीने स्विकारलेल्या भाषावार प्रांतरचनेच्या तत्वाला अर्थच उरणार नाही. ज्या प्रांतात मूल जन्मते, वाढते, शिकते त्या प्रांताची भाषाच त्याला शिकवायची नाही म्हणजे लोकशाहीची थट्टा केल्यासारखे होईल. म्हणूनच मातृभाषा या संज्ञेचा अर्थ ज्या समाजात मुलांची वाढ होते आहे, त्या समाजाची भाषा असा व्यापक अर्थ घेणे, त्या मुलाच्या भाषिक क्षमता विकसित होण्याच्या, भविष्याच्या दृष्टीने आवश्यक आहे. अमराठी शाळांमध्ये मराठी हा विषय शाळेत असतो पण तो अनिवार्य करणे गरजेचे आहे. वास्तविक पाहता मातृभाषेची किमान क्षमता येण्यासाठी शाळेत जाऊन शिकण्याची गरज नसते. शाळेचा उंबरठाही न शिवलेले निरक्षरांतील निरक्षर लोक अगदी सहजपणे भाषिक व्यवहार करीतच असतात. पण केवळ कामापुरता चालचलाऊ भाषिक व्यवहार येणे आणि भाषिक कौशल्ये आत्मसात करुन स्वतःचे व्यक्तित्व उंचावणे, आपल्या आकलनाच्या आणि आविष्काराच्या क्षमता वर्धिष्णू करणे

हयात जमीन अस्मानचे अंतर असते. चांगली भाषाशक्ती असणे ही व्यक्तित्व –विकसनाची हमखास गुरुकिल्ली आहे. परंतु वर्तमान परिस्थितीत संपर्क साधण्याचे उद्दीष्ट सफल झाले की भाषेचे काम संपले. असा भाषेकडे पाहण्याचा संकुचित दृष्टिकोन असतो त्यामुळे भाषासमृद्धीकडे आजच्या विद्यार्थी लक्ष देतांना दिसत नाही. भाषा समृद्धीच्या दृष्टीने व भाषेची गोडी वाढविण्याच्या दृष्टीने उपक्रम राबविता येतील. जसे शालेय स्तरावर निवडक साहित्याचे वाचन विद्यार्थ्यांकडून करून घेणे, साने गुरुजीच्या साहित्यातून संस्कार होतील, गुरुजीची तळमळ, त्यांच्या भाषेचे सोपेपण लक्षात येईल. चांगली भाषणे ऐकण्याची संधी उपलब्ध करून द्यावी. गटवार चर्चा, वक्तृत्वस्पर्धा यातून ऐकणे बोलणे हया अनुभवाचा खजिना समृद्ध होईल. पु. ल. देशपांडे, व. पु. काळे, द. मा. मिरासदार यांच्या ध्वनिमुद्रित कथांचा लाभ शाळांमधून सामुहिक स्वरूपात देता येईल. त्यामुळे त्यांच्या भाषिक विकासाबरोबर अंगीभूत गुणांना वाट मिळेल सृजनाला वळण मिळेल. विद्यार्थ्यांनी ऐकणे, बोलणे, वाचणे, लिहिणे हया अनुभवामध्ये रमले पाहिजे. हया कौशल्याचे संपादन करण्यासाठी शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना मदत केली पाहिजे. त्यांच्याकडून दर्जेदार साहित्य वाचून घ्यायला पाहिजे. त्यावर चर्चा घडवून आणायला पाहिजे. जेणेकरून वैश्विक जीवनमुल्यांची ओळख ललित कथांमधून होवून ती जपण्याची तळमळ, ओढ निर्माण होईल. बाल मानसशास्त्रानुसार शिक्षकाविषयी विद्यार्थ्यांच्या मनात आदर असतो, विश्वास असतो. याचाच उपयोग विधायक वळण लावण्यासाठी होऊ शकतो. शिक्षक हा भावीपिढीचा शिल्पकार असतो. हे सत्यात उतरवता येईल.

महाविद्यालयीन विद्यार्थी:- भाषेच्या सद्यस्थितीचा विचार करताना महाविद्यालयीन व विद्यापिठीय स्तरावर दिल्या जाणाऱ्या भाषाशिक्षणाची आज नेमकी परिस्थिती काय आहे. हे पाहणे अतिशय महत्वाचे आहे. तरच नैराश्याच्या दालनातून बाहेर पडण्याची वाट सापडेल. आजच्या विद्यार्थ्यांकडे भाषेची क्षमता प्राविण्य शब्दसंपत्ती हयांचा खडखडाट आहे. याचे प्रमुख कारण म्हणजे बी. ए.-1 मध्ये प्रवेश घेणारा विद्यार्थी शालेय स्तरावर भाषेत कच्चा असतो. आमच्या महाविद्यालयात घडलेला किस्सा आहे. तो असा- "महाविद्यालयात अनुपस्थिती संदर्भात स्पष्टीकरण देणारे पत्र मागविले होते त्यात एका विद्यार्थ्याने आपल्या अनुपस्थितीचे कारण आर्थिक अडचण हे सांगायचे होते पण त्याऐवजी त्याने मी 'अनैतिक' अडचणीमुळे महाविद्यालयात उपस्थित राहू शकत नाही." असे दिले त्याने ही चूक अनवधानाने केली की अज्ञानाने केली हे कळायला मार्ग नाही तरी एवढे मात्र निश्चित की पाया कच्चा हे कारण आहे. पायाच जर कच्चा असला तर त्यावर उभी राहणारी इमारत भुसभुशीत राहणार हे उघड आहे. शिक्षणाचा विस्तार झाला, पण दर्जा व प्रमाण व्यस्त झाले. प्रमाण पाहताना दर्जा केव्हा घसरला इकडे लक्षच राहिले नाही. सर्व थरातून विद्यार्थी येतात अनेकांच्या घरात शिक्षणाची गंगा पोहचली पण काही घरात शिक्षणाची परंपराच नसते. अर्थात हा त्याचा दोष नाही. शिक्षण अनिवार्य केल्याने अरुचि निर्माण झाली महाविद्यालयीन व विद्यापिठीय पातळीवरील विद्यार्थ्यांची प्रगती असमाधानकारक असण्याचे मुख्य कारण प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील कच्चा पाया हेच आहे. हे मी शिक्षक या नात्याने मला वारंवार जाणवले म्हणून ठोसपणे म्हणू शकते

तसेच महत्वाचे दुसरे कारण म्हणजे प्राथमिक नंतर अकरावी-बारावीला मराठी भाषेला महत्त्व न दिले जाणे हे आहे. मराठी हा विषय दुय्यम आहे हे घरीदारी जाणवले. अनेकांच्या तोंडी अशोभनीय अशी -

- मराठी मग तास केला नाही तरी पास होता येईल.
- मराठी रात्रीतुन वाचुन पास होता येते.
- मराठी हा काय अभ्यासाचा विषय आहे काय?
- मराठी विषय त्याच्या संदर्भ ग्रंथाची आवश्यकता काय?

ही वक्तवे मी उदाहरणादाखल मोजकी घेतली पण अशी पण अशी वक्तवे पदाधिकारी आपल्या पदाचे, जबाबदारीचे भान विसरुन करतांना दिसतात. हयाच गोष्टी कॉन्व्हेंट संस्कृतीला जन्म देतात. मातृभाषेबद्दल न्युनगंड निर्माण करतात. कुठलाही नवीन विषय सुरु करायचा म्हटला की पहिली गदा मराठीवर येते.

संस्कृतीवर कुऱ्हाड :- भाषा आणि संस्कृती यांचा अन्योन्य संबंध आहे. भाषेतल्या प्रत्येक शब्दामागे संस्कृती उभी असते वर्तमान परिस्थितीत आपल्या संस्कृतीचा प्रभाव व दबाव दिसतो. आपले आचार, विचार, उच्चार यावरही हा प्रभाव दिसतो. आपले रूप, उत्सव, आहार, विहार, प्रावरणे यात भारतीय संस्कृतीला नाममात्र स्थान नाही. त्याचा परिणाम आपल्या भाषेवर व विचारावर होतो. दुरदर्शन हाही एक चिंतेचा विषय आहे. तासन्तास माणसे मुलांसह दुरदर्शनसमोर बसलेली असतात. परिणामी वाचन, चिंतन, मनन याला रजा मिळते. तरुणाईत भटकणाऱ्या तरुणाची प्रतिमा धुसर होत चालली " परि का रे मोठयासमोर खायची सुपारी" या भावगीतातील गोडवा चाखण्याची क्षमता ते हरवुन बसले आहे. वेगळ्या अर्थाने स्थितप्रज्ञ भावशुन्य अवस्था त्यांना प्राप्त झाली आहे. क्लास संस्कृती आणि गाईड संस्कृतीमुळे स्वतंत्र विचार, प्रज्ञा, शोध प्रक्रियेला खिळ बसली आहे. विद्यार्थी नव्हे तर शिक्षक देखिल गाईडचा वापर करतात. मूळ पुस्तकाकडे वळण्याची प्रक्रिया थिजली आहे. म्हणून मूळ पुस्तके वाचली जात नाही तर उत्तरे पाठ केली जातात. ग्रामीण भाग सोडला तर शहरी भागात कॉलेज म्हणजे दंगा करण्याचे ठिकान अशीच धारणा झालेली आहे.

वृत्तीगांभीर्याचा विचार:- आज भाषा व सर्वच शिक्षणाच्या अधःपतनाचे मूळ कारण 'वृत्तीगांभीर्याचा अभाव' हे आहे. कामापुरता अभ्यास करुन वा वाममार्गाने पास होणाऱ्याचे प्रमाण वाढले आहे. यात पालकवर्गाचा सहभाग मोठा असतो तर शिक्षकही "हम किसीसे कम नहीं" भूमिका बजावत असतात. महाविद्यालयाचा ग्रंथालय हा अनन्यसाधारण घटक पण या घटकाकडे देखिल गांभीर्याने पाहिले जात नाही, ग्रंथ हाताळताना गांभीर्य नसते.

ग्रंथपाल त्याच्या अधिकार व ज्ञानाचा वापर करण्यास स्वतंत्र नसतो. महाविद्यालयाचा आरसा असणारा हा विभाग उपेक्षित राहतो. विद्यार्थी ग्रंथालयाकडे शहरी विभागात फिरकत नाही. खरे तर वाड्मयीन

समज वाढत असताना भाषेची जाण वाढत असते, पण गाईडमुळे हा हेतु विफल होतो. महाविद्यालयीन विद्यार्थी ग्रंथालयात कितीवेळ बसतो हा विषय संशोधनाचा होइल. तसेच मराठीच्या प्राध्यापकाने संदर्भग्रंथाच्या खरेदीचा मुद्दा मांडल्यावर संदर्भग्रंथाची आवश्यकता काय? म्हणून प्रश्नाला बगल देणे शोचनीय आहे. विद्यार्थ्यांच्या अंगीकृत गुणाना वाव मिळण्यासाठी विद्यार्थी पुरेपुर सतर्क असायला पाहिजे. संदर्भ ग्रंथाची आवश्यकता प्रतिपादन केली पाहिजे, ती पूर्ण करण्यासाठी तो माहिती संकलनासाठी ग्रंथालयाकडे वळायला हवा. तसेच सध्या महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये गैरसमज निर्माण झाला आहे, तो असा की बी. ए. ची पदवी नोकरी मिळविण्यासाठी उपयोगाची नाही. पण तसे नाही आज प्रसारमाध्यमे, टी. व्ही. जाहिरातक्षेत्र, पत्रकारिता कॉपीरायटींग या नव्याने उपलब्ध झालेल्या क्षेत्रामुळे मराठीला फार मोठी संधी व वाव आहे. पण त्यासाठी विविध भाषिक कौशल्ये आत्मसात करण्याची गरज आहे. व्यावसायिक पत्रकारीता दुरदर्शनसाठी लेखन जाहिरात क्षेत्रातील कॉपीरायटींग पत्रकारीता हयासाठी मराठी भाषेवर प्रभुत्व निर्माण करण्यावर भर असण्याची गरज आहे. भाषेवरील प्रभुत्व, कायदा, वैद्यकीय, अभियांत्रिकी हया क्षेत्रातही जनसंपर्कासाठी उपयोगी पडू शकते.

आज प्रसारमाध्यमांच्या क्षेत्रात विविध संधी उपलब्ध आहे. मुलाखती घेणे, कार्यक्रमाचे सुत्रसंचालन करणे हे ही व्यवसाय होण्याच्या मार्गावर नव्हे तर व्यवसाय झाले आहे. पर्यटनक्षेत्रातही बहुभाषिकतेला महत्व आहे, वाव आहे. मराठी बरोबरच अन्य भाषांचेही ज्ञान असेल तर ते उपयोगी पडते. त्यासाठी विद्यापीठीय स्तरावर कोर्सेस उपलब्ध व्हायला हवेत तेव्हाच भाषा समृद्ध होउन उपलब्ध क्षेत्रात भरारी मारू शकतील त्यांच्या या क्षेत्राला मर्यादा नाही. परदेशातही भाषातज्ञ म्हणून कार्य करता येईल.

सामाजिक:-भाषेचे उपयोजन व महत्व यांचा सामाजिक संदर्भात विचार करता भाषेचा प्रश्न हा केवळ अभिमानाचा नसून समाजाच्या अस्मितेचा म्हणूनच अस्तित्वाचाही आहे. इंग्रजांची सत्ता गेली पण भाषिक गुलामगिरीचे सावट कायम आहे. मराठी भाषेचे आरोग्य घसरत आहे. हयाची जाणीव तीव्रतेने होते आहे. घर ग्रामीण भाग सोडले तर मराठी भाषेची सर्व अंगे थंडगार पडत आहे हे जाणवते ही परिस्थिती बदलायची असेल तर सामाजिक क्षेत्रातही सर्व थरातून व्यवहार मराठीतून व्हायला हवे. ही सुरुवात जर कुटुन करायची तर प्रथम घरापासूनच करायला पाहिजे घर समाजाचा प्रारंभ बिंदु असतो.

कुटुंब:-मानवी जीवनाच्या विकासाचा प्रारंभ बिंदु त्याचे घर असते. मानवी विकासाच्या टप्प्यामध्ये भाषेचा शोध हा मैलाचा दगड आहे. ही भाषा कुटुंबामध्ये प्रगल्भ होते. म्हणून आज आपण ज्या भाषा- विषयावर चिंतन करीत आहोत ते चिंतन पुर्णत्वाला नेण्यासाठी कुटुंबाचा म्हणजेच घराचा विचार व्हायला पाहिजे. किंबहुना पहिले व्हायला पाहिजे कारण मूल शाळा, महाविद्यालयात आल्यावर जी भाषा शिकते ती परिक्षार्थी म्हणून शिकते पण प्रारंभी व्यवहाराच्या, विचाराच्या आदानप्रदानासाठी तिची सुरुवात कुटुंबात होते. तिचे पोषण पुरेपुर झाले तर तिला इतर उंबरे झिजवावे लागणार नाही. कुटुंब, घर सुटल्यानंतर म्हणजे शाळेमध्ये प्रवेश घेतल्यानंतर तिथल्या संमिश्र वातावरणाशी जुळवायला त्याच्याजवळ समृद्ध शिदोरी असेल तर कठीण जाणार नाही परंतु जर त्याला काय म्हणायचे? काय सांगायचे याबाबत तोच साशंक असेल तर मग प्रश्न निर्माण होइल. आज स्पर्धेच्या युगामध्ये

प्रत्येक मुलाबाबत पालक सजक, सतर्क असतात पण ते प्रमाण किती? भारताच्या वा महाराष्ट्राच्या लोक-संख्येच्या प्रमाणात ते नगण्य आहे. हा मुद्दा बाजुला ठेवला आणि कुटुंबातून मिळणारे भाषाशिक्षण जरी सखोल असेल तरी तो मुलगा/मुलगी पुढे कोणत्याही क्षेत्रात भरारी मारू शकेल. त्याची स्वतःची बैठक पक्की असली की पुढे माध्यम बदलले तरी अडचण जाणार नाही.

बी. ए. ला प्रवेश घेण्यासाठी किमान बौद्धिक व भाषेची पूर्वतयारी असावी लागते. कारण पदवीपासूनचे अभ्यासक्रम निवडताना मागील तयारी उपयोगी पडते व अभ्यासक्रमाची आखणी देखील आधीची बौद्धिक पात्रता अपेक्षून केलेली असते. बी. ए. च्या अभ्यासक्रमात मध्ययुगीन साहित्य, संतसाहित्य, मराठी वाङ्मयाचा प्राचीन व अर्वाचीन इतिहास, गद्य व पद्यातले कथा, कादंबरी, काव्य, नाटक इ. वाङ्मयप्रकार, साहित्यसमीक्षा भाषा व व्याकरण असे विषय नेमलेले असतात. हेच विषय सविस्तररित्या पुढे अभ्यासायचे असतात. पण अकरावी बारावीला पाया पक्का नसल्याने अभ्यासक्रम आखणीचा हेतू पुरा होत नाही. विद्यार्थ्यांनी भरपूर वाचावे लिहावे अशी अपेक्षा असते. त्यातूनच भाषेचा विकास व्हावा हा हेतू असतो. पण वाचन कमी असल्याने मराठी साहित्याचा संपूर्ण पट विद्यार्थ्यांच्या डोळ्यासमोर उभा राहत नाही. आणि आपल्या परिक्षापद्धती देखील सदोष आहे. ती अशी की मर्यादित अभ्यासक्रमावर मर्यादित हेतू असतो. अशा दृष्टिक्रात विद्यार्थी गोवला गेला आहे. पुर्वी वर्षभर एकाच प्रश्नपत्रिकेचा अभ्यास व सहामाही आणि वार्षिक परीक्षा होत असत. त्यामुळे विद्यार्थी त्या प्रश्नपत्रिकेचा सलग अभ्यास करू शकत असे आता विद्यार्थ्यांचा सलग अभ्यास न होता तुकड्या तुकड्याने होतो. वस्तुनिष्ठ प्रश्नामुळे विद्यार्थी 65 ते 70 गुण मिळवून पुन्हा खऱ्या ज्ञानाच्या दृष्टीने कोरडाच राहतो विद्यार्थ्यांने मुळात जाउन पुस्तकाचा अभ्यास करावा ही अपेक्षा पूर्ण होत नाही.

वाणिज्य शाखेकडील मुलांचे वाचन कमी असते. टी. व्ही. चाही वाचकावर विपरित परिणाम झाला आहे. रंजनप्रधान साहित्याची आवड असणारा वाचकही हळूहळू गंभीर लेखनाकडे वळू लागला. फडके खांडेकरांचे साहित्य रंजनप्रधान असले, तरी वाचक घडविण्याचे कार्य त्यांनी केले. असे वाचकाना घडविण्याचे, मार्गदर्शनाचे कार्य नंतरच्या समीक्षकाकडून झाले नाही. म्हणून त्या समिक्षेचा सामान्य वाचकाशी संबंध उरला नाही त्यातूनच महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये गैरसमज निर्माण होतो. तो असा की बी. ए. ची पदवी नोकरी मिळविण्यासाठी उपयोगाची नाही पण तसे नाही आज प्रसारमाध्यमे, टी. व्ही. जाहिरातीचे क्षेत्र उपलब्ध झाल्यामुळे मराठीला फार मोठी संधी आहे. भाषेवरील प्रभुत्व, कायदा, वैद्यकीय, अभियांत्रिकी ह्या क्षेत्रातही जनसंपर्कासाठी उपयोगी पडू शकते. तिच्या योग्य उपयोजनाकवर भर असला पाहिजे.